

Bogusław Kochaniewicz¹

BERNARD Z CLAIRVAUX, TOMASZ Z AKWINU I UŚWIĘCENIE NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY

Streszczenie

Artykuł pt. *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu i uświęcenie Najświętszej Maryi Panny* jest poświęcony kontrowersji wokół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, którą ujawnił List 174 do kanoników lyońskich napisany przez Cysterskiego Opata. Sformułowane w nim argumenty zostały przyjęte przez św. Tomasza z Akwinu i wykorzystane w debacie teologicznej, wpływając w ten sposób na kształtowanie się stanowiska odnośnie do uświęcenia Maryi u początków Jej ziemskiego życia. Niniejszy przyczynek zwraca uwagę na wpływ Bernarda z Clairvaux na stanowisko Akwinaty w kwestii uświęcenia Dziewicy Maryi, która do tej pory zdawała się być niedostrzegana w literaturze przedmiotu.

Słowa kluczowe: św. Bernard z Clairvaux, św. Tomasz z Akwinu, mariologia, Niepokalane Poczęcie, List 174

BERNARD OF CLAIRVAUX, THOMAS AQUINAS AND THE SANCTIFICATION OF THE BLESSED VIRGIN MARY

Abstract

The article entitled *Bernard of Clairvaux, Thomas Aquinas and the sanctification of the Blessed Virgin Mary* is devoted to the controversy surrounding the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, which was revealed in Letter 174 written to the Canons of Lyon by the Cistercian Abbot. The arguments formulated in it were adopted by St. Thomas Aquinas and used in the theological debate, thus influencing the shaping of the position regarding the

---

¹ Prof. dr hab. Bogusław Kochaniewicz OP, dominikanin, profesor zwyczajny Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu; ORCID: 0000-0001-8812-5286. Adres do korespondencji: 61-716 Poznań, ul. Kościuszki 99, e-mail: kochaniewiczboguslaw@gmail.com.

sanctification of Mary at the beginning of her earthly life. This contribution highlights the influence of Bernard of Clairvaux on Aquinas' position on the sanctification of the Virgin Mary, which until now has seemed to be overlooked in the literature.

Keywords: St. Bernard of Clairvaux, St. Thomas Aquinas, Mariology, Immaculate Conception, Letter 174

Wstęp

Nauka o Matce Bożej zawarta w homiliach św. Bernarda z Clairvaux doczekała się licznych opracowań w czasopismach zachodnich², jak i w polskiej literaturze naukowej³. Spośród opracowanych do tej pory partykularnych aspektów teologicznej refleksji należy wymienić: pośrednictwo Maryi⁴, Jej duchowe macierzyństwo⁵, dziewicze i Boże macie-

---

2 *Sancti Bernardi Opera*, vol. I–VIII, red. J. Leclercq, C.H. Talbot, H.M. Rochais (Rome, 1957–1977); Henri Barré, „Saint Bernard, docteur marial”, *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis* 11, 3–4 (1953): 92–113; José Varela Delgado, „Principios mariológicos de san Bernardo”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 157–186; Igino Vona, „Temi mariani in san Bernardo e nei suoi discepoli”, w: *La Madre del Signore dal Medioevo al Rinascimento*, red. E. Toniolo (Roma: Centro di Cultura Mariana „Madre della Chiesa”, 1998), 9–53; Claudio Leonardi, „La mariologia di Bernardo di Clairvaux nelle «Homilie in laudibus Virginis Matris»”, w: *Le figure poetiche e figure teologiche nella mariologia dei secoli XI e XII. Atti del II Convegno Mariologico della Fondazione Ezio Franceschini con la collaborazione della Biblioteca Palatina di Parma, Parma, 19–20 maggio 2000*, red. Clelia Maria Piastra, Francesco Santi (Firenze: Edizioni del Galluzzo, 2004), 129–134; Antonio Montanari, „Maria Vergine negli scritti di s. Bernardo di Clairvaux”, w: *Maria Madre del Signore nei Padri della Chiesa*, red. Ferruccio Gastaldelli, Angelo Maria Gila, Elio Peretto (Roma: Borla, 2005), 317–352.

3 Pierre Aube, *Św. Bernard z Clairvaux* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2019); Julian Wojtkowski, „Typologia kultu maryjnego w kazaniach św. Bernarda z Clairvaux zawartych w rękopisach XIII wieku ze zbiorów polskich”, *Częstochowskie Studia Teologiczne* 6 (1978): 57–63; Edward Treter, „Matka Boża Wniebowzięta w nuczaniu św. Bernarda z Clairvaux”, *Jasna Góra* 12, 7–8 (1994): 4–6; Iwona Krysiak, „Wizja pokory Maryi według św. Bernarda z Clairvaux”, *Salvatoris Mater* 16, 1–4 (2014): 360–380; Anna Gąsior, „Maryjny wzór świętości w kazaniach św. Bernarda z Clairvaux”, w: *Maryja wzór wszelkiej świętości*, red. A. Gąsior i in. (Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2007), 128–135; Zygmunt M. Tomporowski, „Dwanaście przywilejów Maryi według św. Bernarda z Clairvaux”, *Salvatoris Mater* 18, 1–4 (2016): 380–400; Rafał Tichy, *Mistyczna historia człowieka według Bernarda z Clairvaux*, (Poznań: Wydawnictwo Flos Carmeli, 2019); Mary Raymond Flanagan, *Św. Bernard z Clairvaux. Dośćgnąć Chrystusa* (Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2006).

4 Jesús Polo Carrasco, „La mediación de María en las homilias «De Laudibus Virginis Mariae» de san Bernardo”, w: *De cultu mariano saeculis XII–XIV. Acta Congressus mariologici-mariani internationalis Romae anno 1975 celebrati*, vol. IV (Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980), 153–180; Bernardo Aperribay, „Fundamentos y caracteres de la mediación, en cuanto a la dispensación de las gracias, según san Bernardo”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 249–270; Godefridus Geenen, „Quare et quo modo S. Bernardus docuit mediationem Beatae Virginis Mariae ad Deum”, w: *De cultu mariano saeculis XII–XIV. Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis Romae Anno 1975 celebrati*, vol. IV (Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980), 121–129.

5 José Canal, „La idea de la maternidad espiritual en san Bernardo”, *Estudios Marianos* 14 (1953): 271–311.

rzyństwo⁶, wniebowzięcie⁷, pobożność maryjną w tradycji cysterskiej⁸. Teologowie zwrócili ponadto uwagę na cnoty Maryi: wiarę⁹ i pokorę¹⁰.

Charakteryzując mariologię Opata z Clairvaux, wnikliwej analizie poddano źródła jego teologicznej refleksji: Pismo św.¹¹, pisma ojców Kościoła¹² oraz liturgię¹³. Zwrócono uwagę na jej wpływ na mariologię kolejnych pokoleń¹⁴ poprzez zestawienia z doktrynami

-
- 6 Eva Rava, „Verginità perpetua e maternità divina di Maria”, w: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cisterciense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio Calabuig (Roma: Edizioni Marianum, 1993), 125–141.
- 7 Emmanuele Iabłczyński, „Maria nella gloria. Assunzione e mediazione di grazia in san Bernardo”, w: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cisterciense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio Calabuig (Roma: Edizioni Marianum, 1993), 143–177; Jean Leclercq, „Marie Reine dans les sermons de saint Bernard”, *Collectanea Cisterciensia* 26 (1964): 265–276.
- 8 Jean Leclercq, „Saint Bernard et la devotion medievale evers Marie”, *Revue d’ascetique et de mystique* 30 (1954): 361–375; Frederic Jelly, „The Christocentric Devotion to Mary in Saint Bernard of Clairvaux”, *Cistercian Studies Quarterly* 34 (1999): 89–105; José De Aldama, „La devoción de San Bernardo a Nuestra Señora”, w: *De cultu mariano saeculis XII–XIV. Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis Romae anno 1975 celebrati*, vol. IV (Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980), 131–151; Jean Baptiste Auniord, „Citeau et Notre Dame”, w: *Maria. Études sur la sainte Vierge*, red. Hubert Du Manoir, vol. II (Paris: Beauchesne, 1952), 579–624; Igino Vona, „Temi mariani in san Bernardo e nei suoi discepoli”, w: *La Madre del Signore dal Medioevo al Rinascimento*, red. Ermanno Toniolo (Roma: Centro di Cultura Mariana „Madre della Chiesa”, 1998), 9–53.
- 9 Monique Duchet-Suchaux, „La foi de Marie chez saint Bernard”, *Études Mariales* 52 (1995): 85–98.
- 10 Konrad Małys, „Pokora Maryi i człowieka w homiliach maryjnych św. Bernarda z Clairvaux”, w: *Pelplin: 725. rocznica powstania opactwa cysterskiego: kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Pelplinie w dniach 21–23 września 2001 roku*, red. Dariusz Aleksander Dekarski, Bernard Adam Grenz (Pelplin–Tczew: Wydawnictwo Diecezji Bernardinum, 2002), 277–290; José Ortas, „Bernardo e María, mitezza e umiltà”, w: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cisterciense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio Calabuig (Roma: Edizioni Marianum, 1993), 41–68.
- 11 Alfonso Rivera, „Base escriturística de la mariología de san Bernardo”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 91–118.
- 12 Ignazio Adan Calabuig, „Les sources patristiques de la pensée mariale de saint Bernard”, *Etudes Mariales* 54 (1998): 39–95.
- 13 Manuel Garrido, „Los Santos Padres y la liturgia, usados por san Bernardo en su obra mariológica. Método que sigue”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 119–156.
- 14 Frederic Jelly, „The Christocentric Devotion to Mary in Saint Bernard of Clairvaux”, *Cistercian Studies Quarterly* 34 (1999): 89–105; José De Aldama, „La devoción de San Bernardo a Nuestra Señora”, w: *De cultu mariano saeculis XII–XIV. Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis Romae Anno 1975 celebrati*, vol. IV (Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980), 131–151.

Eadmera¹⁵, Pseudo-Orygenes¹⁶, Mikołaja z San Albano¹⁷, Piotra Damiani¹⁸, św. Anzelma¹⁹, Tomasza z Villanova²⁰, Franciszka Suareza²¹ i Alfonsa M. Liguoriego²².

Wśród przebadanych kwestii na szczególną uwagę zasługuje stanowisko cystersa na temat Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, wyrażone w Liście 174 adresowanym do kanoników z Lyonu²³. Pismo to oraz zawarta w nim doktryna nie były do tej pory przedmiotem wnikliwych i pogłębionych studiów. Wprawdzie historycy teologii, prezentując kwestię Niepokalanego Poczęcia, wymieniali list Bernarda, akcentując negatywne stanowisko, jednakże nie przywiązywali doń większego znaczenia. Takie stanowisko można zauważyć między innymi w *Marienlexikon*²⁴ oraz w *Testi mariani del secondo millennio*²⁵. Inne, jak na przykład autorstwa S. De Fiorea czy Inosa Biffi, pomijają pismo teologa cysterskiego milczeniem²⁶. Fundamentalna monografia Marielle Lamy usiłuje określić czas powstania listu²⁷. W nieznacznym stopniu nawiązuje do wspomnianego listu I. Vony, który prezentuje stanowisko Bernarda odnośnie uświęcenia Maryi w kontekście nauki teologów cysterskich XII i XIII wieku²⁸. Jedynymi autorami

---

15 José De Aldama, „Eadmero y san Bernardo”, *Ephemerides mariologicae* 10 (1960): 489–498.

16 Johannes Bauer, „Lo pseudo-Origene, fonte di san Bernardo nel sermone «De Aquaeductus»”, *Marianum* 22 (1960): 370–373.

17 Charles Talbot, „Nicholas of St. Albano and saint Bernard”, *Revue Benedictine* 64 (1954): 83–117.

18 Albert Luis Lassus, „Essai sur la mariologie de saint Pierre Damien, precurseur de saint Bernard”, *Collectanea Cisterciensia* 45 (1983): 37–56.

19 Ignacio Calabuig, „Fonti anzelmiane dei testi mariani di san Bernardo”, w: *Figure poetiche e figure teologiche nella mariologia dei secoli XI e XII. Atti del II Convegno mariologico della Fondazione Ezio Franceschini con la collaborazione della Biblioteca Palatina di Parma, Parma, 19–20 maggio 2000*, red. Clelia Maria Piastra, Francesco Santi (Firenze: Edizioni del Galluzzo, 2004), 109–127.

20 Hilario Garcia-Corral, „San Bernardo en los sermones marianos de santo Tomás de Villanueva”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 313–327.

21 Ignacio Riudor, „Influencia de san Bernardo en la mariología de Salmerón y Suárez”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 329–352.

22 Angel Luis, „Influjo de san Bernardo en el pensamiento mariológico de san Alfonso Maria de Liguorio”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 353–369; Bernard Monsegu, „La autoridad doctrinal de san Bernardo en mariología”, *Estudios Marianos* 14 (1954): 71–90.

23 Bernard z Clairvaux, „List do kanoników z Lyonu w sprawie Poczęcia Najświętszej Maryi Panny”, *Roczniki Teologiczne* 48, 2 (2001): 147–152; Camille Hontoir, „Les Cisterciens et l’Immaculée Conception”, *Collectanea O.C.R.* 16 (1954): 296–304; Camille Hontoir, „Les Cisterciens et l’Immaculée Conception”, *Collectanea O.C.R.* 17 (1955): 39–48.

24 Otto Stegmüller, Helmut Riedlinger, „Bernhard von Clairvaux”, w: *Marienlexikon*, red. Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk, vol. 1 (St. Ottilien: EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien, 1988), 445–447.

25 *Testi mariani del secondo millennio. Autori medievali dell’Occidente sec. XI–XII*, vol. III, red. Luigi Gambero, (Roma: Citta Nuova Editrice, 1996), 260–261.

26 Stefano De Fiorea, „L’Immacolata”, w: *Nuovo Dizionario di Mariologia*, red. Stefano De Fiorea, Salvatore Meo (Cinisello Balsamo: Edizioni Paoline, 1986), 679–688; Inos Biffi, *Bernard z Clairvaux, Tomasz z Akwinu* (Poznań: W drodze, 2010).

27 Marielle Lamy, *L’Immaculée Conception. Étapes et enjeux d’une controverse au Moyen Âge (XIIe–XVe siècles)* (Paris: Institut d’Etudes Augustiniennes, 2000), 49–53.

28 Igino Vona, „Temi mariani in san Bernardo e nei suoi discepoli”, w: *La Madre del Signore dal Medioevo al Rinascimento*, red. Ermanno Toniolo (Roma: Centro di Cultura Mariana „Madre della Chiesa”, 1998), 12–21.

prezentującymi doktrynę Bernarda z Clairvaux zawartą we wspomnianym liście są Paweł Krupa²⁹ oraz Ferruccio Gastaldelli³⁰. Pomimo to żadne z istniejących opracowań nie przedstawia wyników badań dotyczących ewentualnego wpływu opinii Bernarda na temat poczęcia Maryi Panny na stanowisko św. Tomasza z Akwinu. Przypuszczenia o hipotetycznej zależności opierają się na autorytecie, jakim powszechnie cieszyła się w wiekach średnich doktryna cysterskiego Opaty oraz na odwołaniu się Akwinaty do jego stanowiska w *Komentarzu do Sentencji*³¹. Ów wpływ wydaje się bardzo prawdopodobny, jeżeli zauważymy, że św. Albert Wielki wykorzystuje w swoich dziełach opinię Opaty cysterskiego, gdy chodzi o stanowisko wobec Niepokalanego Poczęcia³².

Uświęcenie Błogosławionej Dziewicy według św. Bernarda z Clairvaux

List 174 do kanoników w Lyonie został napisany przez św. Bernarda prawdopodobnie pod koniec 1139 roku lub na początku roku 1140³³. Motywem jego powstania był sprzeciw wobec wprowadzenia święta Niepokalanego Poczęcia Maryi do oficjalnej celebracji liturgicznej Kościoła lyońskiego, „święta nieznanego liturgii Kościoła, które nie jest akceptowane przez rozum ani nie jest rekomendowane przez antyczną tradycję”³⁴.

Zdaniem Bernarda cześć Najświętszej Maryi Pannie należy okazywać w sposób autentyczny i niezakłamy. Dlatego przedmiotem liturgicznej czci winna być Jej cielesna integralność, świętość życia, płodne dziewictwo, Boże macierzyństwo, pełnia

29 Paweł Krupa, *Una grave querelle. L'Université de Paris, les mendiants et la Conception Immaculée de la Vierge (1387–1390)* (Warszawa: Instytut Tomistyczny, 2013), 85–88.

30 Ferruccio Gastaldelli, „San Bernardo e l'Immacolata Concezione. Le ragioni teologiche della lettera 174”, *Analecta Cisterciensia* 44 (1988): 190–200; Ferruccio Gastaldelli, „San Bernardo e l'Immacolata Concezione”, *Rivista Cistercense* 7 (1990): 159–170; Ferruccio Gastaldelli, „San Bernardo e l'Immacolata Concezione. Significato storico e teologico della lettera «Ad canonicos Lugdunenses»”, w: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cistercense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignacio Calabuig (Roma: Edizioni Marianum, 1993), 111–124.

31 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1: „Et ideo beata Virgo in peccato originali fuit concepta propter quod B. Bernardus, Epist. CLXXIV ad Lugdunenses, scribit conceptionem illius celebrandam non esse, quamvis in quibusdam ecclesiis ex devotione celebretur, non considerando conceptionem, sed potius sanctificationem. Quae quando determinate fuerit, incertum est”.

32 Albertus Magnus, „Super III Sententiarum”, d. 3, a. 4, w: Albertus Magnus, *Opera omnia*, ed. Borgnet, vol. 28 (Paris, 1894), 47: „Dicimus quod beata Virgo non fuit sanctificata ante animationem, ut qui dicunt oppositum, est haeresis condemnata a Beato Bernardo in epistola ad Lugdunenses et a Magistris omnibus Parisiensibus”.

33 Bernard z Clairvaux, „List do kanoników z Lyonu w sprawie Poczęcia Najświętszej Maryi Panny”, *Roczniki Teologiczne* 48, 2 (2001): 147–152; Lamy, *L'Immaculée Conception*, 50.

34 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 1, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 388: „novam inducendo celebritatem, quam ritus Ecclesiae nescit, non probat ratio, non commendat antiqua traditio”. Zobacz: Krupa, *Una grave querelle*, 85.

łaski, pośrednictwo, uczestnictwo w dziele zbawienia³⁵. Dwoma największymi uroczystościami, wyrażającymi cześć wobec Najświętszej Maryi Panny, były celebracje upamiętniające Jej narodziny oraz odejście z tego świata³⁶.

Cysterski teolog, przeciwstawiając się wprowadzeniu święta ku czci Niepokalanego Poczęcia, przedstawił swoje stanowisko na temat teologicznych podstaw tejże celebracji³⁷. Odpowiadając na propozycję liturgicznego uczczenia poczęcia Maryi, Bernard odwołał się do argumentu zwolenników nowego święta: jeśli czcimy narodziny, to powinno się również czcić Jej poczęcie, bez którego nie byłoby również narodzin. Bernard sprowadził ten argument do absurdu. Idąc takim tokiem rozumowania, należałoby uczcić w sposób uroczysty nie tylko rodziców Maryi, ale również Jej dziadków i pradziadków³⁸. Świętość Maryi, która objawiła się podczas Jej narodzin, nie wskazywała na podobne Jej poczęcie. Uświęcenie dokonało się po Jej poczęciu, aby Jej narodzenie było święte³⁹.

Doctor Mellifluus poddał krytyce twierdzenie, jakoby Maryi została udzielona łaska przed momentem poczęcia, aby miało ono charakter święty. Zauważył, że Dziewica nie mogła zostać uświęcona przed połączeniem duszy i ciała, gdyż wówczas po prostu nie istniała⁴⁰.

Cysterski teolog rozważał również poczęcie Maryi jako owoc zjednoczenia małżeńskiego rodziców. Skoro moment ów był naznaczony grzeszną pożądlivością⁴¹, to

35 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 2, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 388–389: „Honora sane integritatem carnis, vitae sanctitatem; mirare fecunditatem in Virgine, Prolem venerare divinam. (...) Magnifica gratiae inventricem, mediatricem salutis, restauratricem saeculorum”.

36 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 3, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 389: „Accepi sane ab Ecclesia illum diem cum summa veneratione recolendum, quo assumpta de saeculo nequam, coelis quoque intulist celeberrimorum festa gaudiorum. Sed et ortum Virginis didici nihilominus in Ecclesia, et ab Ecclesia indubitanter habere festivum atque sanctum”.

37 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 5, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 390: „Fuit procul dubio et Mater Domini ante sancta, quam nata, nec fallitur omnino sancta Ecclesia sanctum reputans ipsum Nativitatis eius diem et omni anno cum exultatione universae terrae votiva celebritate suscipiens”.

38 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 6, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 390: „Ut honoretur, inquit, et conceptus, qui honorandum praevit partum, quoniam si ille non praecessisset, nec iste esset qui honoratur. Quid si alius, propter eandem causam, etiam utrique parenti eius festos honores asserat deferendos? Sed et de avis ac proavis idipsum posset pro simili causa quilibet flagitare, et sic tenderetur in infinitum”. Zobacz: Krupa, *Una grave querelle*, 85–86.

39 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 6, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 391: „Nam quid consequentiae habet, ut quoniam sanctum praecessit natalem conceptus, propterea reputetur et ipse sanctus? Numquid, quoniam praecessit eum, fecit et sanctum? Etsi praecessit ut esset, non tamen ut sanctus esset. Unde etenim illa ipsi sanctitas, quam secuturo transmitteret? Annon potius quia praecessit absque sanctitate conceptus, oportuit nimirum sanctificari conceptam, ut sanctus sequeretur iam partus? An forte mutatus est sanctitatem a posteriori prior? Potuit sane illa, quae in iam concepta facta est sanctificatio, ad ipsum qui sequebatur transire natalem; redire vero retrorsum ad conceptum qui praecesserat, iam omnino non potuit”.

40 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 7, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 391: „Sed non valuit ante sancta esse, quam esse; siquidem non erat antequam conciperetur”. Zobacz: Krupa, *Une grave querelle*, 86.

41 Krupa, *Une grave querelle*, 86–87.

automatycznie wykluczał świętość. Zatem Maryja nie mogła być uświęcona przed swoim poczęciem, ponieważ jeszcze nie istniała. Nie była uświęcona w momencie swego poczęcia ze względu na grzech. Dlatego należy przyjąć, że uświęcenie dokonało się po Jej poczęciu, lecz jeszcze w łonie Jej matki. Uświęcenie to doprowadziło do świętych narodzin⁴².

Ogrom łaski uświęcającej, którą otrzymała Błogosławiona Dziewica, nie ograniczał się jedynie do momentu uświęcenia w łonie swej matki, lecz rozciągał na całe Jej życie, które pozostało wolne od jakiegokolwiek grzechu zarówno ciężkiego, jak i lekkiego. Bernard podkreślał niepokalaność Maryi, to znaczy Jej wolność od jakiegokolwiek grzechu (ciężkiego i lekkiego) podczas całego życia Błogosławionej Dziewicy⁴³. Zdaniem Opata z Clairvaux zachowanie Maryi od jakiegokolwiek skazy grzechu podczas całego Jej życia było o wiele bardziej godne podkreślenia niż jedynie Jej uwolnienie od grzechu w łonie matki⁴⁴.

Bernard odczytał poczęcie Najświętszej Maryi Panny w łonie swej matki w świetle dziewiczego i niepokalanego poczęcia Chrystusa. Z jednej strony powyższa interpretacja wzmacniała argumentację za Jej poczęciem w stanie grzechu pierwotnego, z drugiej zaś akcentowała wyjątkowy i jedyny charakter niepokalanego poczęcia Chrystusa (*de Spiritu Sancto ex Maria Virgine*). O ile bowiem nielicznym został udzielony przywilej świętych narodzin, to jednak nie otrzymali oni łaski świętego poczęcia, zarezerwowanej jedynie dla Tego, który miał uświęcić wszystkich pozostałych. Jedynie Jezus został poczęty z Ducha Świętego, będąc święty przed swoim poczęciem⁴⁵.

Oprócz wymienionych argumentów Bernard wymienił również inne, które uwiarygadniały jego stanowisko. We wstępie swojego listu Bernard skierował słowa krytyki pod adresem kanoników lyońskich, którzy zdecydowali się wprowadzić do liturgii nowe święto, nieznanie liturgii Kościoła, przeciwstawiające się zdrowemu rozsądkowi oraz Tradycji Kościoła⁴⁶. Jeżeli bowiem poczęcie Maryi dokonało się w grzechu, to na

42 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 7, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 392: „Si igitur ante conceptum sui sanctificari minime potuit, quoniam non erat; sed nec ipso quidem conceptum, propter peccatum quod inerat, restat ut post conceptum in utero iam existens, sanctificationem accepisse credatur, quae, excluso peccato, sanctam fecerit nativitatem, non tamen et conceptionem”.

43 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 5, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 390: „Quae ipsius non solum sanctificaret ortum, sed et vitam ab omni deinceps peccato custodiret immunem, quod nemini alteri in natis quidem mulierum creditur esse donatum”.

44 Krupa, *Une grave querelle*, 87.

45 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 8, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 392: „Quamobrem, etsi quibus vel paucis filiorum hominum datum est cum sanctitate nasci, non tamen et concipi, ut uni sane servaretur sancti praerogativa conceptus, qui omnes sanctificaret, solusque absque peccato veniens, purgationem faceret peccatorum. Solus itaque Dominus Jesus de Spiritu Sancto conceptus, quia solus et ante conceptum sanctus”.

46 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 1, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 388: „Unde miramur satis quid visum fuerit hoc tempore quibusdam vestrum voluisse mutare colorem optimum, novam inducendo celebritatem, quam ritus Ecclesiae nescit, non probat ratio, non commendat antiqua traditio”.

jakiej podstawie stało się ono przedmiotem liturgicznej celebracji?⁴⁷ Zdaniem Opata z Clairvaux wprowadzone do liturgii święto wywodzi się z pobożności prostych ludzi do Matki Jezusa⁴⁸. Aby jednak wspomniana celebracja mogła zostać oficjalnie włączona do kalendarza liturgicznego diecezji, należy najpierw uzyskać aprobatę Stolicy Apostolskiej.

Bernard, opierając swoją refleksję teologiczną na Piśmie Świętym, zauważył, że zawiera ono przykłady uświęcenia proroków Jeremiasza i św. Jana Chrzciciela będących jeszcze w łonach ich matek. Uświęcenie pierwszego z nich (Jer 1,5) podkreślało, że dziecko w chwili narodzin było już święte⁴⁹. Natomiast okoliczności przyjścia na świat św. Jana Chrzciciela pozwalają stwierdzić, że grzech zaciągnięty podczas poczęcia w żaden sposób nie przeszkodził otrzymaniu błogosławieństwa w momencie narodzin⁵⁰.

Bernard odwołuje się również do argumentu przytaczanego przez zwolenników nowego święta, opartego na tzw. legendzie Helsina⁵¹, według której Matka Boża miałaby prosić o uczczenie swoich rodziców adekwatną celebracją liturgiczną, która byłaby wypełnieniem przykazania miłości ojca i matki⁵². Bernard wyraził swój sceptycyzm wobec tego typu dokumentów, które, pozbawione wiarygodności, nie cieszyły się powagą autorytetu.

---

47 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 9, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 392: „Cum haec ita se habeant, quatenam erit festivitae ratio Conceptionis? Quo pacto, inquam, aut sanctus asseretur conceptus, qui de Spiritu Sancto non est, ne dicam ne peccato est, aut festus habebitur, qui minime sanctus est? Libenter gloriosa hoc honore carebit, quo vel peccatum honorari, vel falsa induci videtur sanctitas”.

48 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 9, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 392: „Alioquin nulla ei ratione placebit contra Ecclesiae ritum praesumpta novitas, mater temeritatis, soror supersitionis, filia levitatis. Nam sic videbatur, consulenda erat prius Apostolicae Sedis auctoritas, et non ita praecipitanter atque inconsulte paucorum sequenda simplicitas imperitorum. (...) Quae autem dixi, absque praeiudicio sane dicta sint sanius sapientis. Romanae praesertim ecclesiae auctoritati atque examini totum hoc, sicut et caetera quae ejusmodi sunt, universa reservo, ipsius, si quid aliter sapio, paratus iudicio emendare”.

49 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 3, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 389: „Et Jeremiae quidem sic dictum est; Priusquam te formarem in utero, novi te, et antequam exires de vulva, sanctificavi te (Jer 1,5). Quam pulchre inter figurationem in utero, et parturitionem ex utero divinum distinxit oraculum, ut illam tantum praecognitam, istam et sanctitatis munere praecornatam ostenderet”.

50 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 4, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 389–390: „Certissime autem Sanctus Spiritus quem replevit, sanctificavit. Ceterum quatenus adversus originale peccatum haec ipsa sanctificatio valuerit, sive pro isto, sive pro illo propheta, vel si quis alius simili praevenit gratia fuerit; non temere dixerim. Sanctificatos tamen non dubitaverim dicere, quos Deus sanctificavit, et cum eadem sanctificatione prodire ex utero; nec reatum, quem in conceptione traxerunt, valuisse ullatenus horum natali iam donatam praepedire sue praeripere benedictionem”.

51 Lamy, *L’Immaculée Conception*, 52.

52 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 6, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 391: „Sed profertur scriptum supernae, ut aiunt, revelationis, quasi et quivis non queat scriptum aequae producere, in quo Virgo videatur idipsum mandare et de parentibus suis, iuxta Domini mandatum, dicentis: «Honora patrem et matrem tuam (Ex 20,12)». Ipse mihi facile persuadeo scriptis talibus non moveri, quibus nec ratio suppeditare, nec certa invenitur favere auctoritas”.

Uświęcenie Błogosławionej Dziewicy według św. Tomasza z Akwinu

Podobnie jak św. Bernard z Clairvaux, również św. Tomasz z Akwinu przebadał możliwość uświęcenia Maryi przed momentem połączenia duszy z ciałem i doszedł do negatywnego wniosku. W *Komentarzu do Sentencji* stwierdził: „to, co nie istnieje, nie może zostać uświęcone”. Zatem jeśli Maryja przed animacją nie istniała jako osoba, nie mogła być uświęcona przed swoim zaistnieniem⁵³. Warto zauważyć, że podobny wniosek został sformułowany przez św. Bernarda z Clairvaux w znanym nam Liście 174⁵⁴.

Refleksja Akwinaty nie ograniczyła się jedynie do poczęcia pasywnego Maryi, lecz obejmowała również poczęcie aktywne. Odpowiadając na pytanie, czy poczęcie potomstwa za sprawą świętych rodziców nie doprowadziło w konsekwencji do uświęcenia owocu ich małżeńskiej miłości, zauważył, że osobista kondycja rodziców nie jest dziedziczona przez potomstwo, podobnie jak znajomość gramatyki przez ojca nie przechodziłaby automatycznie na syna. Grzech bowiem pierworodny dotyczy natury, natomiast łaska uświęcająca jest udoskonaleniem osoby, dlatego nie może być przekazana potomstwu za pośrednictwem aktu prokreacji⁵⁵.

Akwinata podjął refleksję nad poczęciem aktywnym Maryi w świetle tajemnicy grzechu pierworodnego. Jedną z konsekwencji grzechu pierwszych rodziców było pożądanie, które towarzyszy aktowi prokreacji i powoduje przekaz grzechu pierworodnego. Zatem jeśli rodzice Błogosławionej Dziewicy nie zostali wykluczeni z tego prawa, to przekazali grzech pierworodny swojej córce⁵⁶. Nie sposób nie zauważyć, że do podobnego wniosku doszedł cysterski teolog. Jeśli moment prokreacji rodziców był naznaczony grzeszną pożądliwością, to poczęte potomstwo nie mogło być święte⁵⁷.

Według Tomasza z Akwinu Błogosławiona Dziewica nie mogła zostać poczęta przed połączeniem się duszy i ciała, ponieważ świętość zostaje udzielona jedynie stworzeniu

53 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1 qc. 1 s. c. 1: „Sed contra: Quod non est, non potest sanctificari. Sed beata Virgo non fuit antequam conciperetur in utero matris suae. Ergo non potuit ante conceptionem sanctificari”.

54 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 7, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 391: „Sed non valuit ante sancta esse quam esse: siquidem non erat antequam conciperetur”. Zobacz: Krupa, *Une grave querelle*, 86.

55 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1 qc. 1 ad 2: „Ad secundum dicendum quod gratia sanctificans non omnino directe opponitur peccato originali, sed solum prout peccatum originale personam inficit. Est enim gratia perfectio personalis, peccatum vero originale directe est vitium naturae. Et ideo non oportet quod gratia sanctificans a parentibus traducatur, si peccatum originale traducatur; sicut et originalis justitia, cui directe opponitur traducta fuisset”.

56 Thomas de Aquino, *Compendium theologiae*, liber 1, cap. 224: „Oportuit siquidem quod cum peccato originali conciperetur, utpote quae ex utriusque sexus commixtione concepta fuit. Hoc enim privilegium sibi soli servabatur ut virgo conciperet filium Dei. Commixtio autem sexus, quae sine libidine esse non potest post peccatum primi parentis, transmittit peccatum originale in prolem”.

57 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 7, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 391: „An forte inter amplexus maritales sanctitas se ipsi conceptioni immiscuit, ut simul et sanctificata fuerit, et concepta?”. Porównaj: Krupa, *Une grace querelle*, 86–87.

racjonalnemu. Dlatego przed połączeniem duszy i ciała Maryja nie mogła zostać uświęcona⁵⁸. Podobną opinię wyraził Bernard z Clairvaux⁵⁹.

Na podstawie tak sformułowanego wniosku Tomasz stworzył kolejny, podobny do poprzedniego. Ponieważ jedynie natura rozumna może być podmiotem Bożej łaski, dlatego aby Błogosławiona Dziewica mogła zostać oczyszczona z grzechu, powinna była zaistnieć jako osoba⁶⁰. Wynika z tego, że Maryja nie mogła zostać uświęcona przed połączeniem duszy z ciałem⁶¹.

Święty Tomasz stawia pytanie odnośnie do możliwego uświęcenia Maryi w chwili połączenia duszy i ciała. Jego odpowiedź jest negatywna. Jedynie Chrystus, Odkupiciel rodzaju ludzkiego, był wolny od grzechu pierworodnego, ponieważ został poczęty z Ducha Świętego i z Maryi Dziewicy⁶². Natomiast Błogosławiona Dziewica, podobnie jak wszyscy inni ludzie, potrzebowała Odkupienia. Postawienie Błogosławionej Dziewicy poza konsekwencjami grzechu Adama przeciwstawiałoby się powszechności dzieła zbawczego Chrystusa⁶³. Ponieważ jedynie Chrystus–Zbawiciel nie miałby potrzeby być

---

58 Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, III, q. 27, a. 2. Resp.: „Sanctificatio Beatae Virginis non potest intelligi ante eius animationem, duplici ratione. Primo quidem, quia sanctificatio de qua loquimur, non est nisi emundatio a peccato originali: sanctitas enim est perfecta munditia, ut Dionysius dicit, 12 cap. De Div. Nom. Culpa autem non potest emundari nisi per gratiam: cuius subiectum est sola creatura rationalis. Et ideo ante infusionem animae rationalis Beata Virgo sanctificata non fuit”.

59 Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 7 w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 391–392.

60 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1 qc. 1 co.: „Emundatio autem a spirituali macula, scilicet culpa, sine gratia esse non potest, sicut et tenebra non nisi per lucem fugatur. Unde sanctificatio ad eos tantum pertinet qui gratiae capaces sunt. Et quia proprium subjectum gratiae est rationalis natura, ideo ante infusionem animae rationalis beata Virgo sanctificari non potuit”. Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, III q. 27 a. 2 co.: „Respondeo dicendum quod sanctificatio Beatae Virginis non potest intelligi ante eius animationem, duplici ratione. Primo quidem, quia sanctificatio de qua loquimur, non est nisi emundatio a peccato originali: sanctitas enim est perfecta munditia, ut Dionysius dicit, XII cap. de Div. Nom. Culpa autem non potest emundari nisi per gratiam; cuius subiectum est sola creatura rationalis”.

61 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1 qc. 2 s. c. 2: „Praeterea, contraria nata sunt fieri circa idem. Sed gratia sanctificationis praecipue originali peccato opponitur. Cum ergo ante animationem in prole peccatum originale esse non possit, quia proprium subjectum culpa est anima rationalis, videtur quod ante animationem beata Virgo sanctificata non fuerit”.

62 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1 qc. 2 co.: „Ad secundam quaestionem dicendum est, quod sanctificatio beatae Virginis non potuit esse decenter ante infusionem animae, quia gratiae nondum capax erat, sed nec etiam in ipso instanti infusionis, ut scilicet per gratiam tunc sibi infusam conservaretur, ne culpam originalem incurreret. Christus enim hoc singulariter in humano genere habet ut redemptione non egeat, quia caput nostrum est; sed omnibus convenit redimi per ipsum. Hoc autem esse non posset, si alia anima inveniretur quae nunquam originali macula infecta fuisset. Et ideo nec beatae Virgini, nec alicui praeter Christum hoc concessum est”. Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1 qc. 1 s. c. 2: „Praeterea. Unigenito Dei filio singularis conceptio et partus debebatur. Sed Christi conceptio ex Virgine matre fuit sine commixtione viri”.

63 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 4 d. 43 q. 1 a. 4: „Est erroneum dicere quod aliquis sine peccato originali concipiatur, praeter Christum, quia ille qui sine peccato originali conciperetur, non indigeret redemptione quae facta est per Christum et sic Christus non esset omnium Redemptor. Oportet autem ponere, quod quilibet personaliter redemptione Christi indigeat, non solum ratione naturae. Liberari autem a malo vel a debito absolvi non potest nisi qui debitum incurrit, vel in maculam deiectus fuit”. *Summa theologiae*, III, q. 27, a. 2, Resp. „Et sic, quocumque modo ante animationem Beata Virgo sanctificata fuisset, nunquam incurrisset maculam originalis culpe: et ita per Christum, de quo dicitur

zbawionym, dlatego świętość Błogosławionej Dziewicy nie mogła być stawiana na równi ze świętością Chrystusa⁶⁴.

O poczęciu Chrystusa z Ducha Świętego i z Maryi Dziewicy pisał również św. Bernard. Stwierdził, że o wyjątkowym, niepokalanym charakterze poczęcia możemy mówić jedynie w przypadku przyjścia na świat Chrystusa⁶⁵. Cysterski teolog, opierając się na Piśmie Świętym, po raz pierwszy zwrócił uwagę na stopnie uświęcenia, gradację uświęceń: niepokalane poczęcie Jezusa (wolne od grzechu), poczęcie Maryi w grzechu, a następnie uświęcenie (przed narodzeniem), poczęcie w grzechu proroków Jeremiasza i św. Jana Chrzciciela oraz uświęcenie w łonach ich matek (przed porodem).

Podobną hierarchię znajdujemy w pismach św. Tomasza. Doktor anielski, wyjaśniając swoje stanowisko, posłużył się przykładami proroków Jeremiasza i Jana Chrzciciela uświęconych w łonach matek⁶⁶. Uświęcenie Dziewicy, w porównaniu z uświęceniami obydwu, było doskonalsze. O ile dwaj prorocy zostali oczyszczeni z grzechu pierworodnego, zachowując jednakże możliwość popełnienia grzechów lekkich, to Błogosławiona Dziewica otrzymała łaskę, która nie tylko wyzwoliła Ją z grzechu pierworodnego, lecz również zachowała Ją od grzechu śmiertelnego, jak i grzechu lekkiego⁶⁷.

Doktor anielski, podobnie jak św. Bernard, podkreślił bezgrzeszność całego ziemskiego życia Maryi, będącego efektem otrzymanej Bożej łaski. Innymi słowy, Maryja była niepokalana, to znaczy, nie została dotknięta „żadną zmazą grzechu aktualnego, nie tylko śmiertelnego, ale nawet powszedniego podczas swojego życia, czego oprócz

---

Matth 1,21: Ipse salvum faciet populum suum a peccatis eorum. Hoc autem est inconueniens, quod Christus non sit Salvator omnium hominum, ut dicitur I Tim 4,10”.

64 Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, III, q. 27, a. 2, ad 2: „Si nunquam anima Beatae Virginis fuisset contagio originalis peccati inquinata, hoc derogaret dignitati Christi, secundum quam est universalis omnium Salvator. Et ideo sub Christo, qui salvari non indiguit, tanquam universalis Salvator, maxima fuit Beatae Virginis puritas”.

65 „Quamobrem, etsi quibus vel paucis filiorum hominum datum est cum sanctitate nasci, non tamen et concipi, ut uni sane servaretur sancti praerogativa conceptus, qui omnes sanctificaret, solusque absque peccato veniens, purgationem faceret peccatorum. Solus itaque Dominus Iesus de Spiritu Sancto conceptus, quia solus et ante conceptum sanctus”. Bernardus Clarevallensis, „Epistola CLXXIV ad Canonicos Lugdunenses”, 8, w: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VII (Romae, 1974), 392. Porównaj: Gastaldelli, *San Bernardo e l’Immacolata Concezione*, 112.

66 Thomas de Aquino, *Compendium theologiae*, liber 1, cap. 224: „Quidam autem quodam privilegio gratiae etiam in maternis uteris sanctificati leguntur, sicut de Ieremia dicitur Ierem. I, 5: «priusquam te formarem in utero, novi te, et antequam exires de vulva, sanctificavi te»; et de Ioanne Baptista Angelus dicit: «Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suae». Quod autem praestitum est Christi praecursori et prophetae, non debet credi denegatum esse matri ipsius: et ideo creditur in utero sanctificata, ante scilicet quam ex utero nasceretur”. Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III q. 27 a. 1: „Invenimus autem quibusdam aliis hoc privilegialiter esse concessum ut in utero sanctificarentur: sicut Ieremias, cui dictum est, Ierem. I, «antequam exires de vulva, sanctificavi te»; et sicut Ioannes Baptista, de quo dictum est, Luc. I, «Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suae». Unde rationabiliter creditur quod Beata Virgo sanctificata fuerit antequam ex utero nasceretur”.

67 Thomas de Aquino, *Compendium theologiae*, liber 1, cap. 224: „Alii namque sanctificati in utero sunt quidem a peccato originali mundati, non tamen est eis praestitum ut postea non possent peccare, saltem venialiter. Sed beata Virgo Maria tanta abundantia gratiae sanctificata fuit, ut deinceps ab omni peccato conservaretur immunis non solum mortali, sed etiam veniali”.

Chrystusa nie mógł dostąpić żaden święty”⁶⁸. Właśnie ta cecha określała wyjątkową świętość Błogosławionej Dziewicy. Jak słusznie zauważył Paweł Krupa, św. Tomasz z Akwinu, podobnie jak Bernard, wyraził bardziej swój podziw wobec doskonałości nadprzyrodzonej życia Maryi, niż wobec przywileju uświęcenia Jej poczęcia⁶⁹.

Dominikanin zwrócił uwagę, że Jan Chrzciciel i Jeremiasz zostali uświęceni w łonie matczynym, aby zapowiedzieć uświęcenie, które zrealizuje się w Chrystusie. Porównując uświęcenie dwóch wielkich proroków z udzieleniem łaski Bożej Błogosławionej Dziewicy, Akwinata stwierdził, iż ponieważ została Ona wybrana na Matkę Boga, otrzymała łaskę przewyższającą te, dzięki którym zostali uświęceni Jeremiasz i Jan Chrzciciel⁷⁰. O ile Błogosławionej Dziewicy zostało udzielone, aby nigdy nie grzeszyć ani śmiertelnie, ani popełniać grzechów powszednich, to dwóm pozostałym został udzielony przywilej niepopelniania grzechów śmiertelnych, dzięki obecności łaski Bożej⁷¹.

Teksty biblijne (Jr 1,5; Łk 1,41) opisujące uświęcenie proroków Jeremiasza oraz św. Jana Chrzciciela w łonach matek zostały wykorzystane zarówno przez św. Bernarda, jak i przez Doktora Anielskiego⁷². Jednakże Tomasz w swojej refleksji poszedł dalej. Stwierdził, że tego, co zostało udzielone poprzednikowi Chrystusa i prorokowi, z pewnością nie odmówiono Jego matce⁷³. Należy podkreślić, że Tomasz rozszerzył argumentację biblijną, posługując się tekstami Starego Testamentu odnoszącymi się do uświęcenia namiotu (Wj 40,31–32, Ps 45,5; Ps 18,6)⁷⁴.

Podobnie jak św. Bernard, również Tomasz z Akwinu postawił pytanie: czy jest odpowiednim celebrowanie święta Poczęcia Najświętszej Maryi Panny? Odpowiedź została

---

68 Thomas de Aquino, *Compendium theologiae*, liber 1, cap. 224.

69 Krupa, *Une grave querelle*, 88.

70 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 6 ad 1: „Ad primum ergo dicendum quod Beata Virgo, quae fuit a Deo electa in matrem, ampliorem sanctificationis gratiam obtinuit quam Ioannes Baptista et Ieremias, qui sunt electi ut speciales praefiguratōres sanctificationis Christi”.

71 Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, III, q. 27, a. 6, resp. sol 1.

72 Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, III, q. 27, a. 1, Resp.: „Invenimus autem quibusdam aliis hoc privilegialiter esse concessum ut in utero sanctificarentur, sicut Ieremias, cui dictum est, Ierem. 1,5, Antequam exires de vulva, sanctificavi te, et sicut Ioannes Baptista, de quo dictum est Luc. 1,15, Spiritu Sancto replebitur adhuc ex utero matris suae. Unde rationabiliter creditur quod Beata Virgo sanctificata fuerit antequam ex utero nasceretur”.

73 Thomas de Aquino, *Compendium theologiae*, liber 1, cap. 224.

74 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 2: „Per sanctificationem autem tabernaculi, de qua dicitur in Psalmo (45,5): «Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus», videtur significari sanctificatio Matris Dei, quae tabernaculum Dei dicitur, secundum illud Psalmi (18,6): «In sole posuit tabernaculum suum»”. Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 2: „De tabernaculo autem dicitur, Exod. (40,31–32): «Postquam cuncta perfecta sunt, operuit nubes tabernaculum Testimonii, et gloria Domini implevit illud». Ergo et Beata Virgo non fuit sanctificata nisi postquam cuncta eius perfecta sunt, scilicet et corpus et anima”.

udzielona w *Komentarzu do Sentencji*⁷⁵, w *Sumie teologii*⁷⁶ oraz w *Quodlibet*⁷⁷. Zawiera ona wyraźne odniesienie do stanowiska Bernarda z Clairvaux wyrażonego w Liście 174 do kanoników z Lyonu⁷⁸. Tomasz nie tylko powołał się na autorytet wielkiego cystersa, lecz stwierdził, iż pomimo celebracji Niepokalanego Poczęcia w niektórych kościołach, Kościół rzymski i wiele innych Kościołów uważają, że Błogosławiona Dziewica została poczęta w grzechu pierworodnym, dlatego nie celebrują tego święta⁷⁹, chociaż tolerują je obchodzone przez niektóre Kościoły lokalne⁸⁰. Powoływanie się na obchody liturgiczne celebrowane przez niektóre Kościoły nie upoważnia do wysuwania wniosków, iż Najświętsza Maryja Panna została uświęcona w momencie poczęcia⁸¹.

Biorąc pod uwagę fakt, że liturgia celebruje aktywność Boga w historii zbawienia⁸², Akwinata zauważył, że podczas obchodów święta celebrowano nie tyle samo poczęcie, co uświęcenie Maryi dokonane w dzień Jej poczęcia⁸³. Dlatego Kościół powinien celebrować raczej uświęcenie Maryi w łonie Jej matki zamiast Jej poczęcia⁸⁴.

---

75 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1: „Et ideo beata Virgo in peccato originali fuit concepta propter quod B. Bernardus, Epist. CLXXIV ad Lugdunenses, scribit conceptionem illius celebrandam non esse, quamvis in quibusdam ecclesiis ex devotione celebretur, non considerando conceptionem, sed potius sanctificationem. Quae quando determinate fuerit, incertum est”.

76 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 2: „Licet Romana Ecclesia Conceptionem beatae Virginis Mariae non celebret, tollerat tamen consuetudinem aliquarum ecclesiarum illud festum celebrantium”.

77 Thomas de Aquino, *Quodlibet VI*, q. 5 a. 1 qc. 1: „Primo de celebratione festorum, utrum scilicet liceat celebrare festum Conceptionis Domine nostre”.

78 Thomas de Aquino, *Super Sent.*, lib. 3 d. 3 q. 1 a. 1: „Et ideo beata Virgo in peccato originali fuit concepta, propter quod b. Bernardus Epist. CLXXIV ad Lugdunenses scribit conceptionem illius celebrandam non esse, quamvis in quibusdam Ecclesiis ex devotione celebretur, non considerando conceptionem, sed potius sanctificationem. Quae quando determinate fuerit, incertum est”.

79 Thomas de Aquino, *Quodlibet VI*, q. 5 a. 1: „Et ideo circa celebrationem Conceptionis eius diversa consuetudo Ecclesiarum inolevit. Nam Romana Ecclesia et plurimae aliae, considerantes Conceptionem Virginis in originali peccato fuisse, festum Conceptionis non celebrant. Aliqui vero considerantes sanctificationem eius in utero, cuius tempus ignoratur, celebrant Conceptionem”.

80 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 2: „licet Romana Ecclesia Conceptionem Beatae Virginis non celebret, tolerat tamen consuetudinem aliquarum ecclesiarum illud festum conceptionis celebrantium”.

81 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27, a. 2, sol. ad 3: „Licet Romana Ecclesia Conceptionem Beatae Virginis non celebret, tolerat consuetudinem aliquarum ecclesiarum illud festum celebrantium. (...) Nec tamen per hoc festum Conceptionis celebratum datur intelligi quod in sua conceptione fuerit sancta”.

82 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 2 arg. 2: „Praeterea, sicut dictum est, non celebratur festum nisi de aliquo sancto. Sed quidam celebrent festum Conceptionis Beatae Virginis. Ergo videtur quod in ipsa conceptioe fuerit Santa”.

83 Thomas de Aquino, *Quodlibet VI*, q. 5 a. 1: „Unde illa celebritas non est referenda ad conceptionem rationem conceptionis, sed potius ratione sanctificationis. Sic ergo non est ideo celebranda conceptio praedicta, quia fuerit sine peccato originali concepta”. Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, III, q. 27 a. 2: „Unde talis celebritas non est totaliter reprobanda. Nec tamen per hoc festum Conceptionis fuerit ignoratur, celebratur festum sanctificationis eius, potius quam Conceptionis, in die Conceptionis illius”.

84 Thomas de Aquino, *Summa theologiae* III, q. 27 a. 2 ad 3: „Sed, quia quo tempore sanctificata fuerit ignoratur, celebratur festum sanctificationis eius, potius quam Conceptionis, in die Conceptionis ipsius”.

Zakończenie

Porównanie treści Listu 174 św. Bernarda z Clairvaux, zawierającego naukę o uświęceniu Błogosławionej Dziewicy, z pismami św. Tomasza z Akwinu, w których poruszona została podobna kwestia, pozwala sformułować następujące wnioski:

W publikacjach na temat historii rozwoju dogmatu Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny bardzo często uwypukla się doktrynę św. Tomasza z Akwinu o uświęceniu Maryi z grzechu pierworodnego, zestawiając ją z pismami franciszkanów, szczególnie Dunsza Szkota, obrońcami doktryny o zachowaniu Najświętszej Maryi Panny od skazy grzechu pierworodnego, wskazując na dominikańskiego teologa jako na głównego adwersarza doktryny o Niepokalanym Poczęciu Błogosławionej Dziewicy. Lektura Listu 174 św. Bernarda, zredagowanego w pierwszej połowie XII wieku, pozwala stwierdzić, że wspomniane pismo prezentuje dojrzałą doktrynę na temat okoliczności uświęcenia Błogosławionej Dziewicy w początkach Jej ziemskiego życia. Zatem negatywne stanowisko wyrażone przez Tomasza zostało ukształtowane znacznie wcześniej.

Analiza argumentów teologicznych zawartych w pismach dwóch wielkich teologów pozwala zauważyć ich duże podobieństwo, co świadczy o wpływie stanowiska Bernarda na opinię Akwinaty. Tomasz nie tylko przejmuje argumentację cysterskiego opata, ale ją niejednokrotnie rozwija (np. argumenty biblijny i liturgiczny). Na szczególną uwagę zasługuje pryncypium teologiczne sformułowane przez teologa z Clairvaux, które pojawia się w wypowiedziach Akwinaty o Matce Bożej. Bernard ustalił hierarchię osób uczestniczących w życiu nadprzyrodzonym: Chrystus, Błogosławiona Dziewica, święci Pańscy i pozostaje temu porządkowi wierny. Podobną troskę można znaleźć w pismach Tomasza, który wykazuje dbałość, aby przywileje udzielone świętym Pańskim nie zacięniły godności zbawczej Chrystusa.

Należy zwrócić uwagę, że Tomasz, podobnie jak Bernard, bardziej akcentował w swojej nauce nie tyle moment uświęcenia, który miał miejsce po połączeniu się duszy i ciała Maryi, lecz zachowanie Maryi od jakiegokolwiek skazy grzechu przez całe Jej ziemskie życie. Tak rozumiana łaska niepokalaności objawiała niezwykle duchowe piękno, świętość Matki Jezusa podczas całego Jej życia.

W publikacjach dotyczących kształtowania się prawdy o Niepokalanym Poczęciu nie zwrócono uwagi na wpływ doktryny Doktora Miodopłynnego na stanowisko Doktora Anielskiego. Do tej pory św. Tomasz z Akwinu był postrzegany jako autor, który w koherentny sposób przedstawił negatywną opinię dotyczącą Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Niniejszy przyczynek przeciwstawia się tej powierzchownej i rozpowszechnionej opinii, wykazując zależność doktryny maryjnej Akwinaty od cysterskiego Opata. To nie Tomasz, lecz Bernard jest głównym autorem stanowiska odnośnie do poczęcia w grzechu i uświęcenia Błogosławionej Dziewicy. Tomasz z Akwinu oparł się na doktrynie Bernarda i w niewielkim stopniu ją poszerzył. Należy żywić nadzieję, że wnioski płynące z dokonanej analizy pozwolą na dokonanie odpowiednich korekt w podręcznikach historii dogmatów.

Bibliografia

- Albertus Magnus. „Super III Sententiarum”. W: Albertus Magnus, *Opera omnia*, red. Adolphe Borgnet. Vol. 28. Parisiis: apud Ludovicum Vivès, 1894.
- Aperribay, Bernardo. „Fundamentos y caracteres de la mediación, en cuanto a la dispensación de las gracias, segun san Bernardo”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 249–270.
- Aube, Pierre. *Św. Bernard z Clairvaux*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2019.
- Auniord, Jean-Baptiste. „Citeau et Notre Dame”. W: *Maria. Études sur la sainte Vierge*, red. Henri du Manoir. Vol. II, 579–624. Paris: Beauchesne, 1952.
- Barré, Henri. „Saint Bernard, docteur marial”. *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis* 11, 3–4 (1953): 92–113.
- Bauer, Johannes. „Lo pseudo-Origene, fonte di san Bernardo nel sermone «De Aquaeductu»”. *Marianum* 22 (1960): 370–373.
- Bernard z Clairvaux. „List do kanoników z Lyonu w sprawie Poczęcia Najświętszej Maryi Panny”. *Roczniki Teologiczne* 48, 2 (2001): 147–152.
- Bernardus Clarevallensis. „Epistola ad Canonicos Lugdunenses”. W: *Saint Bernard et Notre Dame*, red. Bernard Martelet, 234–247, Paris, 1985.
- Calabuig, Ignazio M. „Les sources patristiques de la pensée mariale de saint Bernard”. *Études Mariales* 54 (1998): 39–95.
- Calabuig, Ignazio M. „Fonti anzelmiane dei testi mariani di san Bernardo”. W: *Figure poetiche e figure teologiche nella mariologia dei secoli XI e XII. Atti del II Convegno mariologico della Fondazione Ezio Franceschini con la collaborazione della Biblioteca Palatina di Parma, 19–20 maggio 2000*, red. F. Santi, C.M. Piastra, 109–127. Parma: Edizioni del Galluzzo, Firenze 2004.
- Canal, José. „La idea de la maternidad espiritual en san Bernardo”. *Estudios Marianos* 14 (1953): 271–311.
- De Aldama, José. „Eadmero y san Bernardo”. *Ephemerides Mariologicae* 10 (1960): 489–498.
- De Aldama, José. „La devoción de San Bernardo a Nuestra Señora”. W: *De cultu mariano saeculis XII–XIV. Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis Romae Anno 1975 celebrati*. Vol. IV, 131–151, Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980.
- Delgado, José Varela. „Principios mariológicos de san Bernardo”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 157–186.
- Duchet-Suchaux, Monique. „La foi de Marie chez saint Bernard”. *Études Mariales* 52 (1995): 85–98.
- Flanagan, Mary Raymond. *Św. Bernard z Clairvaux. Doścignąć Chrystusa*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 2006.
- García-Corral, Hilario. „San Bernardo en los sermones marianos de santo Tomás de Villanueva”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 313–327.
- Garrido, Manuel. „Los Santos Padres y la liturgia, usados por san Bernardo en su obra mariológica. Método que sigue”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 119–156.

- Gąsior, Anna. „Maryjny wzór świętości w kazaniach św. Bernarda z Clairvaux”. W: *Maryja wzór wszelkiej świętości*, red. Anna Gąsior, Janusz Królikowski, Piotr Łabuda, 128–135. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, 2007.
- Gastaldelli, Ferruccio. „San Bernardo e l’Immacolata Concezione. Le ragioni teologiche della lettera 174”. *Analecta Cisterciensia* 44 (1988): 190–200.
- Gastaldelli, Ferruccio. „San Bernardo e l’Immacolata Concezione. Significato storico e teologico della lettera «Ad canonicos Lugdunenses»”. W: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cistercense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio M. Calabuig, 111–124. Roma: Edizioni Marianum, 1993.
- Gastaldelli, Ferruccio. „San Bernardo e l’Immacolata Concezione”. *Rivista Cistercense* 7 (1990): 159–170.
- Geenen, Godefridus. „Quare et quo modo S. Bernardus docuit mediationem Beatæ Virginis Mariæ ad Deum”. W: *De cultu mariano saeculis XII-XIV. Acta Congressus Mariologici Mariani Internationalis Romæ Anno 1975 celebrati*. Vol. IV, 121–129. Romæ: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980.
- Hontoir, Camille. „Les Cisterciens et l’Immaculée Conception”. *Collectanea O.C.R.* 16 (1954): 296–304.
- Hontoir, Camille. „Les Cisterciens et l’Immaculée Conception”. *Collectanea O.C.R.* 17 (1955): 39–48.
- Iabłczyński, Emmanuele. „Maria nella gloria. Assunzione e mediazione di grazia in san Bernardo”. W: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cistercense. Atti del Convegno Internazionale. Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio M. Calabuig, 143–177, Roma: Edizioni Marianum, 1993.
- Jelly, Frederic. „The Christocentric Devotion to Mary in Saint Bernard of Clairvaux”. *Cistercian Studies Quarterly* 34 (1999): 89–105.
- Krupa, Paweł. *Une grave querelle. L’Université de Paris, les mendiants et la Conception Immaculée de la Vierge (1387–1390)*. Warszawa; Instytut Tomistyczny, 2013.
- Krysiak, Iwona. „Wizja pokory Maryi według św. Bernarda z Clairvaux”. *Salvatoris Mater* 16, 1–4 (2014): 360–380.
- Lamy, Marielle. *L’Immaculée Conception. Étapes et enjeux d’une controverse au Moyen Âge (XIIe–XVe siècles)*. Paris: Institut d’Etudes Augustiniennes, 2000.
- Lassus, Louis-Albert. „Essai sur la mariologie de saint Pierre Damien, précurseur de saint Bernard”. *Collectanea Cisterciensia* 45 (1983): 37–56.
- Leclercq, Jean. „Marie Reine dans les sermons de saint Bernard”. *Collectanea Cisterciensia* 26 (1964): 265–276.
- Leclercq, Jean. „Saint Bernard et la dévotion médiévale envers Marie”. *Revue d’ascétique et de mystique* 30 (1954): 361–375.
- Leonardi, Claudio. „La mariologia di Bernardo di Clairvaux nelle «Homilie in laudibus Virginis Matris»”. W: *Le figure poetiche e figure teologiche nella mariologia dei secoli XI e XII. Atti del II Convegno Mariologico della Fondazione Ezio Franceschini con la collaborazione della Biblioteca Palatina di Parma, Parma, 19–20 maggio 2000*, red. Clelia Maria Piastra, Francesco Santi, 129–134. Firenze: Edizioni del Galluzzo, 2004.

- Luis, Angel. „Influjo de san Bernardo en el pensamiento mariológico de san Alfonso Maria de Ligorio”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 353–369.
- Małys, Konrad. „Pokora Maryi i człowieka w homiliach maryjnych św. Bernarda z Clairvaux”. W: *Pelplin: 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego: kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Pelplinie w dniach 21–23 września 2001 roku*, red. Dariusz Aleksander Dekański, Bernard Adam Grenz, 277–290. Pelplin–Tczew: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, 2002.
- Monsegu, Bernardo. „La autoridad doctrinal de san Bernardo en mariología”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 71–90.
- Montanari, Antonio. „Maria Vergine negli scritti di s. Bernardo di Clairvaux”. W: *Maria, Madre del Signore nei Padri della Chiesa*, red. Ferruccio Gastaldelli, Angelo Maria Gila, Elio Peretto, 317–352. Roma: Borla, 2005.
- Ortas, Javierre. „Bernardo e María, mitezza e umiltà”. W: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cisterciense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio M. Calabuig, 41–68. Roma: Edizioni Marianum, 1993.
- Polo Carrasco, Jesús. „La mediación de María en las homilias «De Laudibus Virginis Mariae» de san Bernardo”. W: *De cultu mariano saeculis XII–XIV. Acta Congressus mariologici-mariani internationalis*. Vol. IV, 153–180. Romae: Pontificia Academia Mariana Internationalis, 1980.
- Rava, Eva. „Verginità perpetua e maternità divina di Maria”. W: *Respice stellam. Maria in san Bernardo e nella tradizione cisterciense. Atti del Convegno Internazionale, Roma 21–24 ottobre 1991*, red. Ignazio Calabuig, 125–141. Roma: Edizioni Marianum, 1993.
- Riudor, Ignacio. „Influencia de san Bernardo en la mariología de Salmerón y Suárez”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 329–352.
- Rivera, Alfonso. „Base escriturística de la mariología de san Bernardo”. *Estudios Marianos* 14 (1954): 91–118.
- Sancti Bernardi Opera*. Vol. I–VIII, red. J. Leclercq, C.H. Talbot, H.M. Rochais. Rome, 1957–1977.
- Stegmüller, Otto, Helmut Riedlinger. „Bernhard von Clairvaux”. W: *Marienlexikon*, red. Remigius Bäumer und Leo Scheffczyk. Vol. 1, 445–447. St. Ottilien, EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien, 1988.
- Talbot, Charles. „Nicholas of St. Albano and saint Bernard”. *Revue Benedictine* 64 (1954): 83–117.
- Thomas de Aquino. „Compendium theologiae seu Brevis compilatio theologiae ad fratrem Raynaldum”. W: *Sancti Thomae de Aquino, Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*. T. 42, 83–205. Roma: Editori di San Tommaso, 1972.
- Thomas de Aquino. „Quaestiones de quolibet. Préface. Quodlibet VII, VIII, IX, X, XI”. W: *Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*. T. 25/1. Roma–Paris: Commissio Leonina–Éditions du Cerf, 1996.
- Thomas de Aquino. „Quaestiones de quolibet. Quodlibet I, II, III, VI, IV, V, XII”. W: *Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*. T. 25/2. Roma–Paris: Commissio Leonina–Éditions du Cerf, 1996.

- Thomas de Aquino. *Scriptum super libros Sententiarum*. Vol. I–IV, red. Pierre Mandonnet. Paris: P. Lethielleux, 1929–1956.
- Thomas de Aquino. *Summa theologiae*. Torino: Editiones Paulinae, 1988.
- Tichy, Rafał. *Mistyczna historia człowieka według Bernarda z Clairvaux*. Poznań: Wydawnictwo Flos Carmeli, 2019.
- Tomporowski, Zygmunt M. „Dwanaście przywilejów Maryi według św. Bernarda z Clairvaux”. *Salvatoris Mater* 18, 1–4 (2016): 380–400.
- Treter, Edward. „Matka Boża Wniebowzięta w nauczaniu św. Bernarda z Clairvaux”. *Jasna Góra* 12, 7–8 (1994): 4–6.
- Vona, Igino. „Temi mariani in san Bernardo e nei suoi discepoli”. W: *La Madre del Signore dal Medioevo al Rinascimento*, red. Ermanno Toniolo, 9–53. Roma: Centro di Cultura Mariana „Madre della Chiesa”, 1998.
- Wojtkowski, Julian. „Typologia kultu maryjnego w kazaniach św. Bernarda z Clairvaux zawartych w rękopisach XIII wieku ze zbiorów polskich”. *Częstochowskie Studia Teologiczne* 6 (1978): 57–63.